

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА АГЕНТЛИК ХАРАЖАТЛАРИНИ БОШҚАРИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Сабиров Даврон Шухратович

Банк молия Академияси магистранти

Аннотация. Ушбу мақолада рақамли тижорат банкларида агентлик харажатларини бошқаришни ривожлантириш йўллари кенг ёритиб берилган. Агентлик харажатлари бўйича хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий қарашлари чуқур ўрганилган, таҳлил қилинган ва муаллифлик фикрлар билдирилган. Шунингдек, бугунги кунда барча банклар томонидан амалга оширилаётган агентлик харажатлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда афзалликлари очиб берилган. Шу билан биргаликда агентлик харажатлари ва уларнинг самарадорлигини янада ошириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: банк, даромад, агентлик харажатлари, риск, компьютер, кредит, ахборот технологиялари.

Аннотация. В этой статье представлен всесторонний обзор способов улучшения управления агентскими затратами в цифровых коммерческих банках. Глубоко изучены, проанализированы научные взгляды зарубежных и отечественных ученых на агентские расходы и высказаны авторские мнения. Также выявлены агентские издержки, которые сегодня реализуются всеми банками, их специфические особенности и преимущества. При этом были разработаны научно обоснованные предложения по дальнейшему увеличению расходов агентства и их эффективности.

Ключевые слова: банковское дело, доход, агентские расходы, риск, компьютер, кредит, информационные технологии.

Abstract. This article provides a comprehensive overview of ways to improve agency cost management in digital commercial banks. The scientific views of foreign and domestic scientists on agency expenses are deeply studied, analyzed and author's opinions are expressed. Also, the agency costs, which are implemented by all banks today, and their specific features and advantages are disclosed. At the same time, scientifically based proposals were developed to further increase the costs of the agency and their efficiency.

Keywords: banking, income, agency costs, risk, computer, credit, information technology.

Тижорат банклари фаолиятининг пировард мақсади олинаётган фойдани максималлаштиришдан иборат бўлиб, бунда банкнинг ликвидлилиги билан даромадлилиги ўртасидаги оқилона алоқадорликни таъминлаш муҳим, амалий аҳамият касб этадиган масала ҳисобланади. Бунинг боиси шундаки, банк активларининг даромад келтирувчи қисми қанчалик кўп бўлса, унинг ликвидлилиги шунчалик паст ҳисобланади ва аксинча, агар банкнинг ликвидли активлар салмоғи кўп бўлса даромади кам бўлади. Шуниси характерлики, ҳозирги вақтда республикамизнинг бир қатор йирик тижорат банкларида ликвидлилик даражаси юқори бўлган активларнинг нисбатан йирик миқдорда тўпланиб қолиши юз бермоқда. Бу эса, уларнинг даромадлилигига салбий таъсир қилмоқда. Тижорат банкларининг даромадини оқилона тарзда ошириб боришни таъминлаш уларнинг молиявий барқарорлигини оширишнинг зарурий шартларидан яна бири ҳисобланади. Шунингдек, банк фойдасини оқилона тарзда тақсимлаш,

даромад ва харажатлар ҳисобга олиш тартибини такомиллаштириш банклар фаолияти самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Тижорат банкларининг фаолиятини молиялаштириш манбаи бўлиб, уларнинг жорий молиявий йил мобайнида оладиган даромадлари ҳисобланади уларнинг балансида йил давомида олинadиган даромадлар ўсиб боровчи яқун тарзида ҳисобга олинади. Молиявий йилнинг сўнгги кунда барча даромадлар ва харажатлар ҳисобрақамлари ёпилади. Агар даромадлар харажатлардан ортиқ бўлса, юзага келган натижа жорий йилнинг соф фойдаси ҳисобланади, агар харажатлар даромадлардан ортиқ бўлса, ҳосил бўлган сумма жорий йилнинг зарари сифатида баҳоланади. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг бирламчи зарурий шарти бўлиб, банк активларининг барқарор даромадлилиқ даражасига, биринчи навбатда, фоизли даромадларнинг барқарорлигига эришиш ҳисобланади. Шунингдек, тижорат банклари амалга оширилаётган харажатларга алоҳида эътибор қаратишлари лозим бўлади. Бу эса ўз навбатида ойлик, чораклик ва йиллик кўрсаткичларига ўзининг таъсирини кўрсатади. Амалга оширилаётган харажатлардан агентлик харажатлари ва уларни бошқариш муҳим аҳамиятга эга. Шуниси характерлики, ҳар қандай хўжалик субъекти ўз ялпи даромадининг асосий қисмини асосий фаолият туридан олиши лозим. Фақат шундай ҳолатдагина хўжалик субъектининг молиявий аҳволи барқарор ҳисобланади, шу жиҳатдан олганда, тижорат банки даромадининг асосий қисми кредит операцияларидан ва қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялардан олинishi лозим. Чунки тижорат банклари барча мамлакатларда, аввало, кредитлаш институтлари ҳисобланади ва қимматли қоғозлар бозорининг асосий иштирокчиларидир. Даромадлар деганда, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фаолиятларидан келган пул тушуми тушунилади. Тижорат банклари бошқа тижорат корхоналари сингари асосий ва қўшимча фаолиятдан, шунингдек, бошқалар

категориясига кирувчи тасодифий даромадлар олиши мумкин. Банкнинг асосий фаолияти бўлиб, банк операцияларини амалга ошириш ва мижозларга банк хизматларини кўрсатиш ҳисобланади. Даромад келтирувчи бошқа фаолиятлар эса, бошқа даромадлар ҳисобланади. Даромад манбаларини барқарор ва нобарқарорга ажратиш мумкин. Мижозларга ҳар хил хизматлар кўрсатиш даромаднинг барқарор манбаси ҳисобланади. Нобарқарор эса, молиявий бозордаги операцияларидан, шунингдек, банкнинг қўшимча фаолиятидан келадиган даромадлар ҳисобланади. Банкнинг оладиган даромади, унинг харажатларини қоплаши ва фойда яратиши керак. Банк даромадининг бир қисми потенциал рискларни қоплаш учун ташкил этиладиган захирага йўналтирилади. Банк ўз харажатларини қоплаши учун даромад ҳажмининг етарлилигини таъминлаши эмас, балки тушумининг бир хилдалигини таъминлаши керак. Бошқача айтганда, даромад оқими банкнинг харажат қиладиган даврига мос ҳолда вақт жиҳатдан тақсимланган бўлиши керак. Бундай режалаштиришда даромад манбаларининг барқарорлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Ҳисобот даврида банкнинг барча даромадларининг мажмуаси ялпи даромад дейилади. Одатда, ялпи даромад таркибида қуйидаги даромад гуруҳларини ажратишади:

- 1.1. Операцион даромадлар:
- 1.2. Фоизли даромадлар
- 1.3. Комиссион даромадлар
- 1.4. Молиявий бозордаги операциялардан даромадлар
- 1.5. Бошқа операцион даромадлар
2. Банкнинг қўшимча фаолиятидан даромадлар.
3. Бошқа даромадлар.

Тижорат банклари даромадлари структурасида катта улушга эга бўлган асосий фаолиятдан даромадлар операцион даромадлар дейилади. Операцион даромадлар ўз навбатида фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлинади.

Банк даромадларини ҳисобга олиш амалиётини кўриб чиқишдан олдин даромадлар тушунчаларини таҳлил қилиб чиқиш лозим деб ўйлаймиз. Иқтисодий адабиётларда банк даромади тушунчаси турли хил талқин қилинади.

Диана Мак Нотон банк даромади - жалб қилинган ресурслар ҳисобидан берилган кредитлардан олинган фоизлар билан жалб қилинган ресурслар бўйича тўланган фоизлар ўртасидаги фарқдан иборатдир деб ёзади.

Ушбу таърифда банк даромадини фақат кредитлар бўйича олинган фоизлар ва тўланган фоизлар ўртасидаги фарқни назарда тутган. Бу кўпроқ фойда тушунчасига мос келади. Шунингдек, у бошқа банк операцияларидан олиннадиган даромадларни назардан четда қолдирган.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС) да “Даромадлар - бу ҳисобот даврида активларнинг оқиб келиши ёки ўсиш йўли орқали, ёхуд мажбуриятларнинг қисқариши орқали акциядорлик капитали иштирокчиларнинг бадаллари билан боғлиқ бўлмаган капиталнинг кўпайиши, шаклида иқтисодий нафнинг ўсишидир” деб таърифлайди.

Ўз навбатида “Харажатлар - бу ҳисобот даврида активларнинг оқиб кетиши ёки камайиши йўли орқали, ёхуд мажбуриятларнинг кўпайиши орқали акциядорлик капитали иштирокчиларнинг уни тақсимлаши билан боғлиқ бўлмаган капиталнинг камайиши шаклида иқтисодий нафнинг камайишидир”. Ушбу фикрларни қўллаб-қувватлаган ҳолда банк даромадининг ўзига хос хусусиятларини қуйидаги расмларда кўриш мумкин. Унда корхона ва банкнинг фаолият турлари, улардан олиннадиган даромад ва шу даромадни олиш учун қилинган харажатлар келтирилган.

Харажатлар	Фаолият турлари	Даромадлар
Маҳсулот ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва бошқа	Ишлаб чиқариш жараёни Хизмат кўрсатиш	Маҳсулотни сотиш, хизмат кўрсатиш, молиявий фаолиятдан

Корхона фаолиятидан олинадиган даромад ва харажатларнинг келиб чиқиш жараёни.

Энг аввало ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхонасида даромад ва харажатларни кўриб чиқиш мумкин. Ушбу корхона фаолиятида олинадиган даромад ва харажатларнинг келиб чиқиш жараёни келтирилди. Кўриниб турибдики, харажатлар фаолият турига боғлиқ ҳолда ташкил қилинади, натижада фаолият турига қараб даромад олади.

Харажатлар	Фаолият	Даромадлар
1. Депозитлар бўйича харажатлар	Хизмат кўрсатиш жараёни	1. Кредит операцияларидан даромад
2. Бошқа мажбуриятлар бўйича харажатлар	Банк	2. Инвестиция операцияларидан даромад
3. Валюта сотиб олиш харажатлари		3. Валюта операцияларидан даромад

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, корхона ва банк фаолияти турли хил ва улар турли хил маблағлар эвазига фаолият кўрсатади. Корхона кўпроқ ўзининг маблағи ҳисобига фаолият кўрсатса, банк эса кўпроқ жалб қилинган маблағлар ҳисобига фаолият олиб боради. Бу ўз навбатида банкнинг даромадига ва харажатига таъсир кўрсатади. Банк даромадларини бухгалтерия ҳисобида тан олишни тадқиқ қилишда уларнинг структурасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Банк даромадларини кўпчилик иқтисодчи олимлар турли хил белгиларга қараб таснифлайди. Биз уларни асосан иккита катта гуруҳга ажратдик.

Биринчи гуруҳга кировчи олимлар даромадларни олиниш тартиби бўйича фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлади. Даромадларни бундай таснифлашни К.Наврўзова, Б.Т.Бердияров, К.Г.Парфенов, А.К.Полищук, Дж.Синки, Д.М.Нотон, Д.Дж.Карлсон, К.Т.Дитд ва бошқалар ишларида кўриш мумкин.

Иккинчи гуруҳ олимлари Г.Г.Коробова, Н.Ф.Каримов, Е.П.Козлова, Е.Н.Галагина ва бошқалар банк фаолиятини асосий ва ёрдамчи фаолиятга бўлиб, шунга мос равишда даромадларни таснифлайдилар. Яъни даромадлар операцион фаолият даромади, банк операциялари ҳисобланмаган операциялардан олинган даромад, бошқа даромадларга бўлинади. Банк даромадларини бундай таснифлаш улар тўғрисидаги маълумотларни ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, назорат қилиш ва бошқарув мақсадларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Агар биз банк фаолиятини асосий ва кўшимча фаолиятга бўладиган бўлсак, унда асосий фаолиятдан олинган даромад даромаднинг асосий қисмини ташкил қилишини кўришимиз мумкин. Бу даромадни операцион даромад деймиз. Операцион даромад ўз навбатида фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлинади. Фоизли даромадларга берилган кредитлар бўйича даромадлар, қўйилган депозитлар бўйича даромадлар, қарз мажбуриятлари бўйича даромадлар, шунингдек ҳисоб, лизинг, факторинг, форфейтинг операциялардан олинган даромадлар киради. Фоизсиз даромадларга комисион даромадлар, молиявий бозорлардаги операциялардан даромадлар, чет эл валютасидаги маблағларни қайта баҳолаш натижасидаги даромадлар киради. Кредит характерига эга бўлмаган банк хизматларини кўрсатиш даромад олиш нуқтаи назардан аҳамияти бўйича иккинчи ўринда туради. Бу даромад манбаи ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда катта аҳамият касб этмоқда. Ушбу даромадлар одатда комисион даромадлар дейилади, чунки кўпчилик хизматлар учун ҳақ комисион мукофот сифатида олинади. Банк харажатлари ҳам даромадлари

сингари гурухлаштирилади, чунки молиявий натижани ва ҳар бир банк фаолияти йўналиши бўйича даромадлилик даражасини баҳолаш имконияти бўлиши керак.

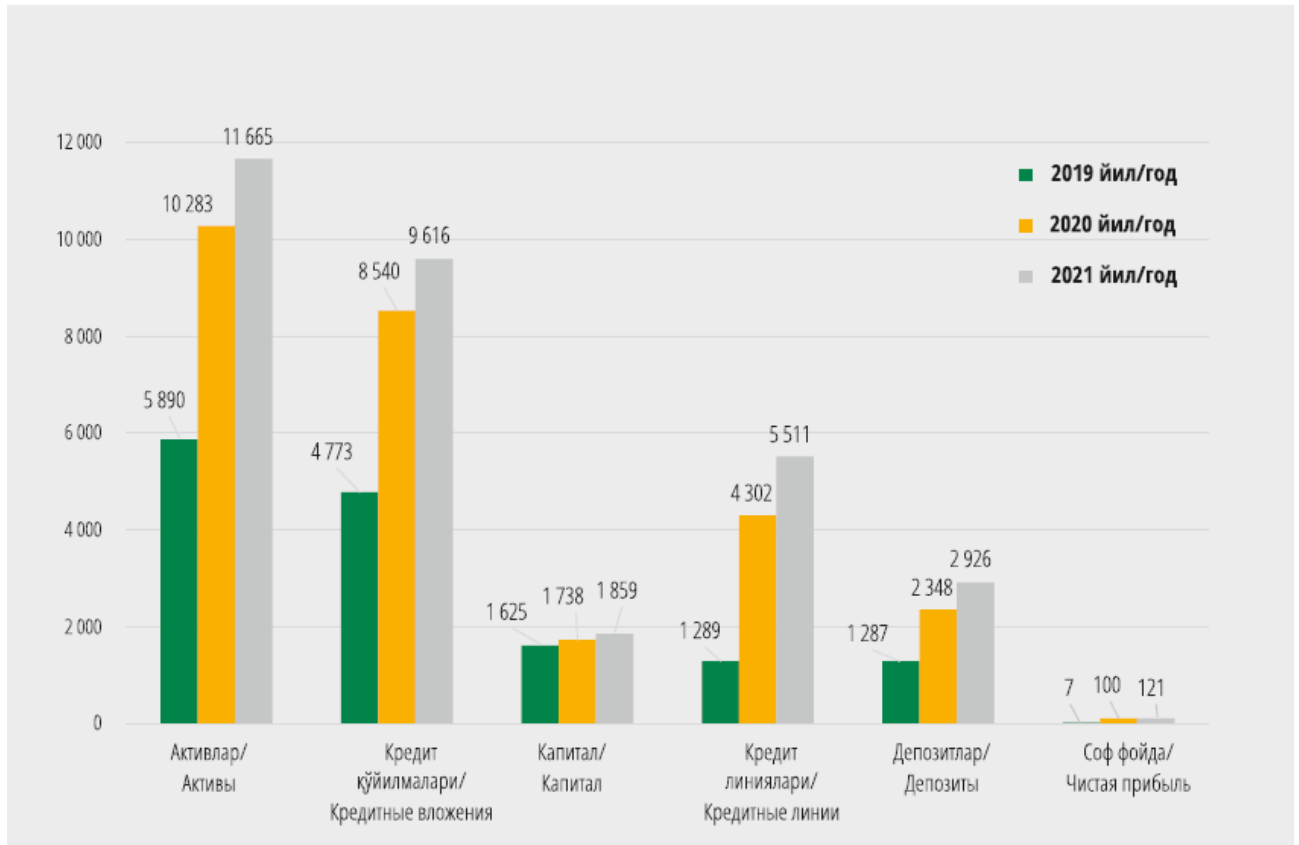
“Банкнинг харажатлари”

Банкнинг фоизли харажатлари	Банкнинг фоизсиз харажатлари	Банкнинг операцион харажатлари
I		
<ul style="list-style-type: none"> • Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар бўйича фоизли харажатлар; • Жамғарма депозитлар бўйича фоизли харажатлар; • Муддатли депозитлар бўйича фоизли харажатлар; • МБнинг ҳисобварақлари бўйича фоизли харажатлар; 	<ul style="list-style-type: none"> • Банкга кўрсатилган хизматлар учун тўловлар ва комисион харажатлар; • Хорижий валютадаги зарарлар; • Харид қилиш ва сотиш ҳисобрақамлари бўйича зарарлар; 	<ul style="list-style-type: none"> • Банк ишчиларининг иш ҳақи ва уларга қилинган бошқа харажатлар; • Ижара ва таъминот харажатлари; • Хизмат сафари ва транспорт харажатлари; • Маъмурий харажатлар;

Бевосита банк операцияларини бажариш билан боғлиқ бўлган харажатлар операцион харажатлар дейилади. Улар шунингдек, тўғри ёки ўзгарувчан харажатлар дейилади, уларнинг миқдори бевосита банк бажараётган операциялар хажмига боғлиқ бўлади. Давлат улуши мавжуд банклардан “Микрокредитбанк” АТБ ўз фаолиятини инновацион банк маҳсулотлари ва технологияларини жорий этиш орқали банкни халқаро стандартларга мувофиқ трансформация қилишга, янги истиқболли лойиҳаларни амалга оширишга, банк хизматларининг замонавий инновацион турларини жорий этиш ҳамда сифатини юксалтиришга, таклиф этилаётган хизмат турларини банк мижозлари учун қулай ва манфаатли тарзда кенгайтириш жараёнида фаол иштирок этишга йўналтиради. Банк

Ўзининг узок йиллик ишлаб чиққан ривожланиш стратегиясидан қуйидаги молиявий натижаларга эришишига муваффақ бўлди.

2018-2022 ЙИЛЛАР УЧУН БЕЛГИЛАГАН СТРАТЕГИК КЎРСАТКИЧЛАР ПРОГНОЗИ
 ПРОГНОЗНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ БАНКА НА 2018-2022 ГГ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги № ЎРҚ-578 Қонуни. 01.11.2019 й.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2018 йил 19 феврал.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 9 январдаги ПФ-5296-сон “Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 23 мартда қабул қилинган “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620 Қарори.

5. Банковское дело и банковские операции: учебник /М.С.Марамыгин, Е.Г.Шатковская, М.П.Логинов, Н.Н.Мокеева, Е.Н.Прокофьева, А.Е.Заборовская, А.С.Долгов; под ред М.С.Марамыгин, Е.Г.Шатковская; Министерсво науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. –Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2021. -576 с: ил.-Библиогр.:с 504-512.-100 экз. – ISBN 978-5-7996-3104-8. – Текст: непосредственный.

6. “ Банковское дело. Учебник / У.Азизов, Т.Каралиев, Т.бобокулов, Ш.Абдуллаева, О.Сатторов, З.Холмухаммадов, У.Ортиков, Д.Саидов, И.Куллиев, И.Рахмонов, М.Эгамова, Ш.Давирова, Ш.Азимова; -Т.: “Iqtusod-Moliya”, 2019 . -720 с.

7. Банковские информационные системы и технологии: учебник / коллектив автор; под ред О.И.Лаврушина, В.И.Соловьева. –Москва: КНОРУС. 2020. 528 с.-(Бакалавриат).

8. Микрокредитбанк” АТБ йиллик ҳисоботи. 2021 йил.